

В. С. Будкін,

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АНТИКРИЗОВОЇ ПРОГРАМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

У статті визначено негативні фактори, які спричинили зволікання із розробленням програми антикризових заходів в Україні; проаналізовано досвід успішних західних країн та держав – членів СНД щодо подолання кризових явищ; показано, що у світі немає апробованої, готової для впровадження в українських умовах програми виходу з кризи; зроблено деякі важливі висновки, які стосуються вибору моделі антикризового розвитку для України.

Ключові слова: програма антикризових заходів, світовий досвід, економіка країн СНД, українська антикризова модель.

В. С. Будкин

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНТИКРИЗИСНОЙ ПРОГРАММЫ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО ОПЫТА

В статье определены негативные факторы, которые замедлили процесс разработки программы антикризисных мер в Украине; проанализирован опыт успешных западных стран и государств – членов СНГ относительно преодоления кризисных явлений; показано, что в мире нет апробированной, готовой для внедрения в украинских условиях программы выхода из кризиса; сделаны некоторые важные выводы, касающиеся выбора модели антикризисного развития для Украины.

Ключевые слова: программа антикризисных мероприятий, мировой опыт, экономика стран СНГ, украинская антикризисная модель.

V. S. Budkin

SOME ASPECTS OF UKRAINIAN ANTI-CRISIS PROGRAM IN THE CONTEXT OF WORLD EXPERIENCE

In the article the negative factors which slowed the process of developing of the anti-crisis measures program in Ukraine are identified; successful experience of Western countries and countries – members of CIS concerning how to overcome the signs of crisis are analyzed; is shown that in the world there are no approved program of the crisis overcoming, ready for introduction in Ukrainian circumstance; some important conclusions concerning the choice of anti-crisis model of development in Ukraine are made.

Key words: program of the anti-crisis measures, international experience, economy of the CIS countries, Ukrainian anti-crisis model.

Постановка проблеми. До числа країн, які значною мірою постраждали від світової економічної кризи, належить і Україна – падіння показників її економічного розвитку виявилось найбільшим серед пострадянських держав. Водночас, досягти позитивного результату в подоланні, здавалося б, безвихідної ситуації можна. Нам потрібно вміло використати напрацьовані успішними країнами програми антикризових заходів, обов'язково адаптувавши їх до конкретних реалій національного розвитку. Саме таке завдання висуває життя перед українською державою.

Метою статті є визначення факторів, які негативно вплинули на розроблення програми антикризових заходів в Україні; аналіз світового досвіду з подолання кризових явищ; доведення, що сьогодні в жодній країні немає готової для впровадження в українських умовах програми виходу з кризи; формулювання ключових висновків, які стосуються вибору моделі антикризового розвитку для України.

Основні результати дослідження. Україна, порівняно з іншими країнами, формує антикризову програму з набагато гіршими вихідними передумовами внаслідок дії ряду негативних факторів.

Одним із основних негативних факторів протидії проведеному раціональних антикризових заходів протя-

гом усього 2009 року було протистояння голови держави, голови уряду та лідера найбільшої фракції парламенту з її блокуючою вагомістю при вирішенні нагальних проблем розвитку країни.

До цього додався вплив другого несприятливого фактору – пріоритет президентських виборів перед необхідністю прийняття спільних непопулярних рішень, без яких неможливо обійтися в період кризи. Унаслідок цього вже наперед були вичерпані ті потенційні резерви, які можна було б використати для подальшого оживлення економіки.

Третім не менш важливим негативним фактором виступає повне розчарування одуреного після «помаранчевої революції» населення у чільниках політичної еліти, що може викликати масовий суспільний опір у разі намагання знайти вихід із складної економічної ситуації в наступні роки. Про ключову роль цього фактору свідчать численні історичні приклади: лише віра в лідерів нації допомогла здійснити важкі реформи в післявоєнній Німеччині, у Франції за президентства де Голля, а на початку 90-х років – у Польщі, Чехії, Прибалтиці та інших постсоціалістичних країнах Центральної Європи. В Україні ж, за даними проведеного у грудні 2009 року спільного дослідження Міжнародної фундації виборчих систем і Київського міжнародного інституту соціології,

лише 13% громадян довіряють Президенту та Верховній Раді, 19% – Уряду і 31–32% – губернаторам і головам районних адміністрацій [1].

За нашою думкою, насамперед слід чітко визначити, що досвід найбільш економічно розвинутих або високодинамічних (у минулому чи сьогодні) країн не може бути використаний в Україні. США, більшість «старих» учасниць ЄС (ЄС-15, окрім Греції, і меншою мірою Іспанія та Португалія), основна частина країн ОЕСР, незважаючи на суттєві удари кризи, мають набагато міцніший господарський потенціал порівняно із незбалансованою та нерационально відкритою українською економікою. Навряд чи нам знадобиться і досвід Чилі періоду А. Піночета, Південної Кореї, Сінгапуру та інших «азійських тигрів». Як відомо, у цих країнах стабілізація, а потім і високий динамізм економічного розвитку були досягнуті в умовах диктаторських методів реформування економіки з кінцевою метою її виходу на набагато вищий рівень економічного та соціального розвитку, що відповідає загальнонаціональним інтересам. Те саме стосується «китайського феномена», до якого близька і господарська політика сучасного В'єтнаму. Високий динамізм національних економік цих двох країн базується на поєднанні державного та партійного керівництва господарськими процесами із жорстким моноконтролем усіх відхилень від «генеральної лінії» з боку комуністичних партій. Останні, до речі, нині виступають радше з націоналістичних, ніж з інтернаціоналістичних позицій неподільного пріоритету інтересів власної держави у внутрішній та зовнішній господарській політиці. В умовах приблизно рівної вагомості 2–3 політичних сил в Україні впровадження одного із двох зазначених вище типів монопорядкового диктату в системі господарювання є нереальним.

Здавалося б, найбільш прийнятні для нас рішення в рамках антикризової політики можна знайти у найближчих сусідів – членів СНД. І справді, вихідні позиції ринкового реформування та їх сучасні наслідки (зокрема приватизація «по Чубайсу»; різка соціальна диференціація із невеликою кількістю олігархів, мінімальним прошарком середнього класу та зубожінням основної маси населення; функціонування економіки як нащадка старого, ще «радянського» потенціалу виробничих сил; неможливість без її надмірного відкриття забезпечити не лише ефективне самовідтворення, а й взагалі здійснення господарських процесів тощо) значною мірою співпадають на всьому пострадянському просторі, відрізняючи країни колишнього СРСР, і Україну також, від інших держав світу. Однак попри спільні риси в регіоні СНД практично неможливо запозичити придатні для використання повні аналоги антикризових заходів – сучасна політична та економічна ситуація в Україні має значні відмінності як позитивного, так і негативного характеру порівняно з іншими учасниками цього дедалі більш крихкого угруповання.

У контексті впливу кризи на національні економіки та здійснювані заходи щодо її подолання можна виділити три групи країн зазначеного регіону, при цьому в двох перших із них для України немає гідних уваги «рецептів» антикризових моделей.

До першої групи слід віднести такі країни, як Узбекистан і Туркменістан, які практично не підпали під удар світової економічної кризи. Міжнародне агентство «*Economic Intelligence Unit*» у грудні 2009 року визначило, що обидві країни у цьому році ввійдуть до п'ятірки світових лідерів за темпами зростання економіки. Турк-

менистан в останнє десятиліття не оприлюднював дані про свій економічний розвиток, але у січні 2010 року комітет з економіки та соціального розвитку парламенту цієї країни проголосив, що, за прогнозом, цього року буде забезпечено дійсно велике зростання ВВП – у 15,2%. Відсутність впливу кризи в зазначених центрально-азійських державах пов'язана з незначною інтеграцією у світові господарчі процеси, насамперед до глобальної фінансової системи. Водночас, Узбекистан і Туркменістан мають надліквідні на зовнішньому ринку ресурси енергетичної сировини, експорт яких забезпечує відчутний приплив валюти, що допоки дозволяє цим країнам розвиватися без використання інновацій, новітніх технологій та сучасного менеджменту. Для зростання економіки Туркменістану особливого значення набуває диверсифікація каналів збуту газу – наприкінці 2009 року була запущена перша черга трубопроводу до Китаю, який стає пріоритетним торговельним партнером цієї країни, що створює більш вигідні умови експорту газу не тільки у східному, а й у західному напрямку, примушуючи йти на поступки раніше одноосібного транзитного партнера – Росію [2]. На позиції одного з основних у центральноазійському регіоні споживачів іноземних інвестицій та експортерів енергетично-сировинних товарів останніми роками виходить також Узбекистан. Лише Японія інвестувала в його економіку близько \$2 млрд., Азійський банк розвитку й Оман – по \$0,5 млрд. тощо, які вкладені в родовища золота та поліметалів, видобуток газу, легку промисловість країни. У 2010 р. Узбекистан планує освоїти \$3 млрд. іноземних інвестицій, з яких \$2,28 млрд. піде на реалізацію 26 проєктів у паливно-енергетичному секторі [3]. Узбекистан – другий після Туркменістану постачальник газу для країн цього регіону; обидві країни є партнерами із транзиту та експорту газу вже згаданим трубопроводом до КНР. Жорстка директивність керівництва економікою з боку пропрезидентських кланів і наявність високоліквідних на світовому ринку енергетичних товарів забезпечують певну стабільність господарської ситуації у цих двох країнах, але водночас повністю відкидають можливість використання їх досвіду в умовах України.

До другої групи належать Азербайджан, Таджикистан, Молдова, Киргизстан, Вірменія і Грузія. Азербайджан у 2008 році почав отримувати в повному обсязі доходи від укладеного ще в 1994 році «контракту віку» з великими енергетичними ТНК щодо розробки нафтових родовищ на шельфі Каспійського моря та експорту нафти трубопроводом від Баку через Грузію до турецького відвантажувального терміналу в Джейхані на Середземному морі.

Грузинський учений В. Папава, аналізуючи ситуацію в СНД, вживає такий термін, як «некроекономіка», тобто «економіка загнивання» [4]. Варто погодитися з таким визначенням, адже економіки Таджикистану, Молдови, значною мірою Киргизстану і Вірменії до 2009 року перманентно перебували у кризовому стані. У Таджикистані, наприклад, майже половина ВВП базувалася на закордонних переказах гастарбайтерів, а заходи російського уряду щодо скорочення їх чисельності вдвічі зменшили такі надходження до країни. На подібних переказах людей, що працюють за кордоном, та допомозі «спюрку» (вірменської діаспори) виживає й половина населення Вірменії, а зменшення великого дефіциту державного бюджету країни забезпечується лише постійним отриманням кредитів МВФ, Азіатського

банку розвитку та Росії, рівень яких наразі перевищує критичну межу загального обсягу ВВП країни (в рахунок державного боргу Росія вже отримала контроль над рядом вірменських підприємств). Як висновок – шукати позитивного досвіду в цій групі держав не має сенсу.

До третьої групи країн я б відніс Білорусь, Казахстан та Росію, окремі елементи досвіду яких можуть бути використані в Україні. Меншою мірою це стосується Білорусі, президент якої А. Лукашенко повною мірою застосує схему «лояльність в обмін на пільги» з боку Росії. Пільгові ціни на газ, можливість постачати низькоконкурентні білоруські товари на величезний російський ринок разом із значним послабленням конфронтації із Заходом (на цій основі у 2009 році Мінськ отримав, зокрема, \$699,5 млн. від МВФ) є основними факторами стабілізації економіки країни [5].

Парадоксально, але для України найбільше значення має негативний досвід Казахстану. Річ у тім, що у цій країні створені найбільш сприятливі умови для стабільного розвитку економіки завдяки отриманню валюти від угод із ТНК про розробку західноказахстанських нафтових родовищ, а також від експорту до Росії та на світовий ринок вугілля, поліметалів (країна, за оцінками, може стати одним із головних експортерів урану, міді, золота), зерна та інших продуктів АПК тощо. Водночас, Казахстан належить до країн СНД, які найбільше постраждали від світової кризи – її вплив проявився у цій державі першим у регіоні, ще у 2007 році. Причиною негативних явищ була ілюзія керівництва країни стосовно того, що значні надходження валюти дають можливість незбалансовано лібералізувати фінансову систему, а також відносити з іноземними кредиторами. Але зовнішня кон'юнктура виявилася несприятливою: падіння цін на світовому ринку різко скоротило валютні надходження і підірвало спроможність комерційних банків повертати запозичення у валюті. Як наслідок – чимало банківських установ Казахстану зазнало краху, що призвело до потрясіння всієї системи банківського обслуговування населення та реального сектору економіки.

Найбільші можливості здійснення антикризових заходів у регіоні СНД природно має Російська Федерація. З початку цього століття Росія вдало використала дуже сприятливу світову кон'юнктуру на основну частину свого експорту – енергосири, а також на інші сировинні товари та озброєння. Це дозволило їй у 2007 році вийти на друге після КНР місце за обсягом золотовалютних резервів, створити великий Стабілізаційний фонд, почати впровадження потужних інноваційних проектів у сфері нанотехнологій, авіаційній, суднобудівній, фармацевтичній промисловості та деяких інших галузях. Однак з'ясувалося, що накопичені в попередній період резерви не були здатні запобігти ударам кризи – у 2009 році, вперше після 1990-х років, державний бюджет РФ був зведений із дефіцитом, відбулося істотне зниження ВВП країни, фактично виявився вичерпаний Стабілізаційний фонд [6]. Як і в Україні та інших країнах СНД, причиною подібних негараздів стала відсутність механізму господарювання, який би міг вирішити питання самозабезпечення в національній економіці й налагодження таких раціональних відносин із світовим ринком, що не створюють критичну залежність від його кон'юнктури по експорту та імпорту.

В антикризових заходах Росії можна виділити ряд негативних прикладів, які необхідно взяти до уваги, розробляючи відповідну політику в Україні. Первинною ре-

акцією уряду РФ на кризові явища на початку 2009 року було намагання допомогти реальному сектору через цільове виділення коштів уповноваженим банкам для його реанімації. Але ці кошти були витрачені для покриття дисбалансів, які виникли в діяльності самих банків, а до виробників і продавців їх продукції вони не потрапили. Невдачею закінчилися спроби прямої грошової допомоги АвтоВАЗу та іншим підприємствам російського автопрому, яку вони використали не на поживлення виробництва, а на покриття заборгованості із виплати зарплати й перед постачальниками. (Подібну ж акцію і майже з такими самими результатами було здійснено урядом Ю. Тимошенко відносно київського та харківського авіаційних підприємств і заводу ім. Малишева у Харкові.)

Як можна зрозуміти із існуючих у Росії напрацювань, антикризова програма РФ у 2010 році здійснюватиметься за такими основними напрямками.

Російське керівництво, насамперед, розраховує на повернення до високих світових цін на енергоресурси, що дозволить, як і раніше, забезпечити поповнення бюджету значними валютними надходженнями – для України цей фактор стабілізації економічної ситуації, на жаль, нереальний. Аналогічний висновок ми схильні зробити й відносно іншого джерела поповнення російського бюджету – у 2010 році передбачається випустити єврооблігації на суму 17,8 млрд. євро та внутрішні рубльові облігації, еквівалентні \$25,6 млрд. [7]. Традиційно важливим фактором розвитку російської економіки будуть замовлення на військову техніку як для переозброєння власної армії, так і для експорту – РФ постійно займає 2–3 місце за обсягами поставок цієї продукції на зовнішній ринок. Першочерговий стабілізаційний вплив військових замовлень на розвиток російської економіки визнає і міністр промисловості та торгівлі РФ В. Христенко, який на початку року зазначив, що авіапромисловість Росії вистояла у часи кризи лише завдяки військовим замовленням, і уряд країни має намір протягом декількох років довести частку цивільних літаків принаймні до половини загального обсягу продукції авіапрому [8].

У банківському секторі держава зосередить допомогу й посилить контроль над обмеженою кількістю т.зв. системоутворюючих банків (Альфа-банк, ВТБ, Ощадбанк тощо), кинувши напризволяще декілька тисяч більш дрібних банків. Наслідком цього буде великомасштабний процес злиття і поглинання на користь «наближених» до керівництва Росії банківських структур з усіма позитивними (стабілізація банківської системи внаслідок її реструктуризації) та негативними (неминучі втрати акціонерів і власників інших банків) наслідками. Як беззаперечний позитив варто відзначити реанімацію проєктів інноваційного розвитку Росії, на що особливий наголос був зроблений Президентом РФ Д. Медведевим у Посланні Федеральному Зборам Російської Федерації (листопад 2009 року) [9].

На підставі наведеного вище аналізу можна дійти деяких важливих висновків, які стосуються вибору моделі антикризового розвитку для нашої країни.

По-перше, у світі немає вже апробованої, готової для впровадження в українських умовах програми виходу з кризи. Тож доцільним є критичне вивчення та використання позитивних елементів багатьох існуючих за кордоном напрацювань у сфері антикризової політики.

По-друге, господарський організм української держави нині знаходиться в патовому стані, вихід із якого можливий лише шляхом раціонального залучення зовнішнього фактору в комбінації із непопулярними, але імперативно необхідними внутрішніми заходами оздоровлення економіки.

По-третє, на жаль, мусимо песимістично констатувати, що Україні не варто сподіватися на швидке подолання кризи; найбільш вірогідним на декілька найближчих років є сценарій L-розвитку, тобто припинення падіння, але без відчутного підвищення господарської динаміки.

Не намагаючись запропонувати цілісну програму виходу із кризи, визначимо деякі можливі складові управління сучасної критичної ситуації в українській економіці. Насамперед необхідно відмовитися від застосування хаотичного «ручного» та некомплексного підходу до державного регулювання господарськими процесами, який превалював фактично весь минулий рік. В умовах нестачі фінансових і матеріальних ресурсів першочергове значення може мати використання селективних методів економічної стабілізації, які забезпечують не лише вихід із кризи, а й реальний інноваційний прорив у національній економіці. У цьому сенсі доречно навести приклад піонера в застосуванні такого підходу – Японії, яка за короткий період пододала післявоєнну розруку і вийшла на позиції одного із технологічних лідерів світу. Уже в 1957 році у цій країні були ухвалені закони «Про тимчасові заходи щодо розвитку машинобудівної промисловості» й «Про тимчасові заходи щодо розвитку електронно-технічної промисловості», а згодом приймалися середньострокові «базові» та «комплексні» плани, якими передбачалося стимулювання виробників податковими, фінансовими, зовнішньоторговельними засобами, але винятково на конкурсній основі.

Значний інтерес становить досвід багатьох країн Центральної Європи, які завдяки впровадженню заходів постсоціалістичної стабілізації протягом десяти років виявилися спроможними до вступу в ЄС. Серед низки аспектів цього досвіду вкажемо на доцільність врахування в цілому вдалого використання Чехією та Польщею механізму залучення іноземного капіталу для оживлення реального сектору. Щоправда, тут важливо не перетнути межу – згадаймо, наприклад, неоднозначний наслідок цього процесу в Угорщині, де відбулося перевищення раціональної частки іноземної власності. В Україні ж, як відомо, перші три позиції у структурі прямих іноземних інвестицій займають внески до фінансових установ, підприємств торгівлі та операцій із нерухомістю, а на промисловість припадає менше третини таких капіталовкладень. У період приватизації через систему ваучерів у країнах цього регіону були закладені певні основи «народного капіталізму». Повернутися до ваучеризації в Україні сьогодні вже неможливо, але це не заважає залучити широкі верстви населення до співвласності шляхом пільгового режиму масового продажу громадянам «народних» акцій великих господарських об'єктів без права їх перепродажу олігархічним структурам.

Досвід країн Центральної Європи дозволяє позитивно оцінити загальний вплив такого заходу, як укладання угод про асоціацію з Європейським Союзом – Україна наразі вже перебуває напередодні такого спільного акту

з ЄС. Стаття 6 Європейських угод про асоціацію стандартно для всіх країн центральноєвропейського регіону передбачала заснування спеціальної комісії Євросоюзу, яка має здійснювати щорічний та п'ятирічний контроль за побудовою справжньої, а не імітаційно ринкової економіки. Систематичний і послідовний тиск з боку ЄС став важливим фактором стабілізаційного прогресу у країнах – асоційованих членах, на що можна сподіватися й після укладання відповідної угоди між Європейським Союзом та Україною.

Заслугує на цілковиту підтримку ідея про необхідність введення в нашій країні валютного комітету. У першій половині 1990-х років в Естонії, наприклад, такий захід став головним чинником стабілізації всього господарського організму цієї держави. Для стабілізації фінансової сфери України велике значення міг би мати і приклад Японії, де у 1950-і роки здійснювалися жорсткі заходи щодо імперативного застосування в країні національної валюти та переслідування будь-яких намагань «доларизації» національної економіки.

Висновки. Виведення української економіки із патового стану вимагає розробки комплексної програми антикризових заходів. Визначені вище позитивні аспекти світового досвіду можуть стати іманентною частиною цілісної державної політики виходу із сучасної критичної ситуації та створення умов для динамічного відродження економіки України.

Література

1. Громадська думка в Україні 2009. Результати дослідження IFES [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cps.at.ua/Ppt0000004.ppt#8>
2. Туркменія и Китай подписали соглашения в газовой сфере // Информационно-аналитический центр «Интеграл», 28.06.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mineral.ru/News/37052.html>
3. Приоритет – энергетическому сектору // Нефтяные ведомости, 8.12.2009, № 20(187) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.neftevedomosti.ru/pdf_files/198.pdf
4. Папава Владимир. Проблема зомбирования посткоммунистической некроэкономики // Вестник Института Кеннана в России. – М., 2009. – Вып. 15. – С. 37–48.
5. МВФ выделяет Беларуси очередной кредитный транш // Euroline/Европейские новости, 19.12.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroline.by/economics/page/31/>
6. Стабилизация экономики России в 2010 году остается под вопросом // Бизнес аналитика и финансовые прогнозы, 11.07.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.anality.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=13:-2010-&catid=6:2009-07-11-07-19-01&Itemid=9
7. Кудрин А. Л. Бюджетная комиссия при правительстве РФ согласовала параметры и все детали бюджета 2010 г. // Официальный сайт Министерства финансов Российской Федерации, 16.09.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.ru/ru/press/speech/index.php?id4=8137>
8. Интервью министра промышленности та торговли РФ В. Христенка российскому телеканалу «Вести», 8 січня 2010 р.
9. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации // Официальный сайт Президента России, 12.11.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/transcripts/5979>

Стаття надійшла до редакції 24 грудня 2009 р.